

Докторант, Софийски университет „Св. Климент Охридски“
helen7@abv.bg

ВЪВЕДЕНИЕ

Възпроизводството на населението или неговото постоянно възобновяване се изразява количествено чрез неговото естествено движение. Раждаемостта и смъртността са основните величини, характеризиращи естественото движение. Пряко свързана с раждаемостта е брачността на населението, която се явява основен фактор, влияещ върху броя на ражданията. Възпроизводството на населението обуславя демографската ситуация.⁵ Възрастовият и половият състав на населението се определят от раждаемостта и смъртността.

Демографската ситуация в България след 1989 г. често се определя като „криза“ от редица автори. Това е понятие, което по същество показва, че показателите раждаемост и смъртност са с разменена позиция във възпроизводствения процес. Раждаемостта намалява вместо да нараства или да се задържа на стабилно приемливо равнище. Смъртността нараства вместо да спада и поддържа високо ниво за некрътък период от време – от 12.5 % през 1990 г., тя достига до 15.4 % през 2018 г. По този показател България е на първо място от всички държави-членки на Европейския съюз. Естественият прираст е отрицателен от 1990 г. насам – стойността му от -0.4% през 1990 г. достига до -6.5% през 2018 г. Паралелно с намаляването на населението протича процес на промяна в неговата структура, която е в полза на възрастните. Така населението губи възпроизводствения си потенциал, а това на свой ред ускорява намаляването на числения му състав. Понятието „демографска криза“ в българския случай не е изведено от теорията, а очертава действителност, която е емпирично характеризирана със статистически методи. Демографските процеси се открояват с устойчивост и за да бъдат обърнати дадени тенденции е необходим дълъг период от време.

ЖИВОРОДЕНИ ДЕЦА

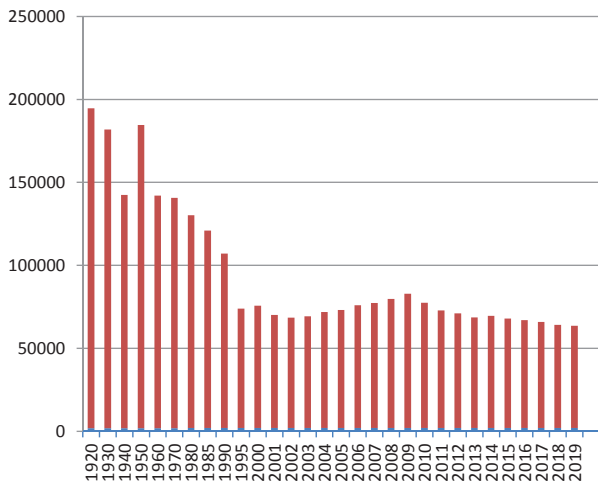
През 2019 г. в страната са регистрирани 61 882 родени деца, като от тях 61538 (99.4%) са живородени. В сравнение с предходната година броят на живородените намалява с 659 деца, или с 1.06%.

Коефициентът на обща раждаемост (брой живородени деца на 1000 души от средногодишния брой на населението през годината) през 2019 г. е 8.8%, а през предходната 2018 г. - 8.9%. Броят на живородените момчета (31 515) е с 1 492 по-голям от този на живородените момичета (30 023), или на 1 000 живородени момчета се падат 953 момичета.

В градовете и селата живородени са съответно 45 991 и 15 547 деца, а коефициентът на раждаемост е 8.9% в градовете и 8.5% в селата.

⁵ Минков М., „Демография“, Албатрос, 1999, (123-124);

Фигура 1: Брой живородени деца в България в периода 1920 – 2019 г.

Източник: НСИ

Таблица 1: Брой живородени деца в България в периода 1920 – 2019 г.

Година	Брой живородени деца	Население към 31.12.
1920	192 665	4 847 000
1930	179 973	5 770 600
1940	140 564	6 368 400
1950	182 571	7 273 100
1960	140 082	7 905 500
1970	138 745	8 514 900
1980	128 190	8 876 600
1985	118 955	8 948 649
1990	105 180	8 669 269
1995	71 967	8 384 715
2000	73 679	8 149 468
2001	68 180	7 891 095
2002	66 499	7 845 841
2003	67 359	7 801 273
2004	69 886	7 761 049
2005	71 075	7 718 750
2006	73 978	7 679 290
2007	75 349	7 640 238
2008	77 712	7 606 551
2009	80 956	7 563 710

2010	75 513	7 504 868
2011	70 846	7 327 224
2012	69 121	7 284 552
2013	66 578	7 245 677
2014	67 585	7 202 198
2015	65 950	7 153 784
2016	64 984	7 101 859
2017	63 955	7 050 034
2018	62 197	7 000 039
2019	61 538	6 951 482

Източник: НСИ

През 2019 г. броят на децата, родени от майки под 18 години, е 2 948. Запазва се тенденцията на увеличаване на броя на децата, родени от жени на възраст 40 и повече навършени години – от 2 154 през 2018 г. на 2 284 през 2019 година.

Половината (50.5%) от ражданията през 2019г. са първи за майката, 36.6% -втори, а 12.6% - трети и от по-висока поредност. Тоталният коефициент на плодовитостта е един от основните показатели, характеризиращи плодовитостта на жените. През 2019г. средният брой живородени деца от една жена е 1.58, което е увеличение с 0.02 спрямо 2018 г. Средната възраст на жените при раждане на първо дете се увеличава от 27.2 години през 2018 г. на 27.3 години през 2019 година. В регионален аспект средната възраст при раждане на първо дете варира от 30.3 години за област София (столица) до 22.9 години за област Сливен. Половината (50.5%) от ражданията през 2019 г. са първи за майката, 36.6% - втори, а 12.6% - трети и от по-висока поредност.

Броят на живородените деца в страната за последен път надхвърля сто хиляди през 1990 г., когато те са 105 180, както се вижда в Таблица 3. След 2014 г. броят на живородените деца прогресивно намалява, за да достигне най-ниската си стойност през 2019 г. – 61 538. Един от факторите, които определят броя на живородените деца, е броят на жените във фертилна възраст. Налице е ясно изразена тенденция на намаляване на родилиния контингент и при равни други условия това означава и намаляване на броя на живородените деца.

Таблица 3: Брой живородени деца в България в периода 1980 – 2019 г.

Година	Брой живородени деца
1980	128 190
1985	118 955
1990	105 180
1995	71 967
2000	73 679
2005	71 075
2010	75 513
2019	61 538

Източник: НСИ

Таблица 4: Брой живородени деца по възраст на майката: 2000 – 2019 г.

Година	Общо	под 20	20 - 24	25 - 29	30 - 34	35 - 39	40 - 44	45 +	Непоказано
2000	73 679	12 787	27 238	21 576	8 851	2 604	543	29	51
2001	68 180	11 629	24 180	20 382	8 876	2 559	491	23	40
2002	66 499	10 763	22 571	20 888	9 271	2 500	462	17	27
2003	67 359	10 389	21 730	21 685	10 167	2 853	482	20	33
2004	69 886	10 625	21 685	22 204	11 471	3 305	562	13	21
2005	71 075	10 078	20 628	22 871	13 113	3 796	550	19	20
2006	73 978	10 244	20 716	23 428	14 627	4 355	571	25	12
2007	75 349	10 080	20 147	23 427	15 970	4 977	699	35	14
2008	77 712	10 131	20 312	23 479	17 436	5 516	792	38	8
2009	80 956	10 251	20 373	24 191	18 428	6 677	970	53	13
2010	75 513	8 411	18 249	22 447	18 141	7 145	1 054	60	6
2011	70 846	7 799	16 504	21 226	16 983	7 137	1 128	62	7
2012	69 121	7 404	15 895	20 945	16 268	7 398	1 124	84	3
2013	66 578	6 968	15 002	20 433	15 591	7 305	1 202	74	3
2014	67 585	6 655	14 454	20 770	16 204	7 978	1 401	116	7
2015	65 950	6 274	13 157	20 655	16 257	7 917	1 522	165	3
2016	64 984	6 031	12 341	20 315	16 530	7 837	1 731	198	1
2017	63 955	6 038	11 690	19 565	16 586	7 986	1 874	215	1
2018	62 197	6 191	10 625	18 644	16 770	7 825	1 917	222	3
2019	61 538	6 245	10 247	17 964	16 889	7 928	2 024	239	2

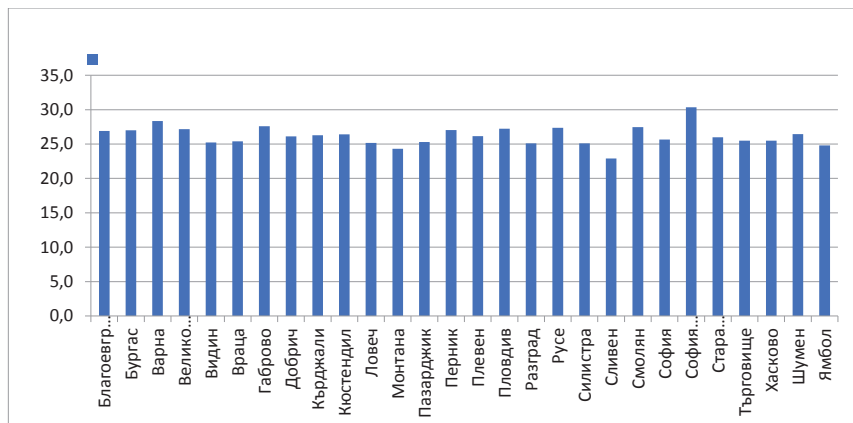
Източник: НСИ

ТОТАЛЕН КОЕФИЦИЕНТ НА ПЛОДОВИТОСТ

Тоталният коефициент на плодовитост (среден брой живородени деца, които би родила една жена през целия си фертилен период съобразно повъзrastовата плодовитост през отчетната година) е един от основните показатели, характеризиращи плодовитостта на жените. През 2019 г. средният брой живородени деца от една жена е 1.58 и спрямо 2018 г. се увеличава с 0.02.

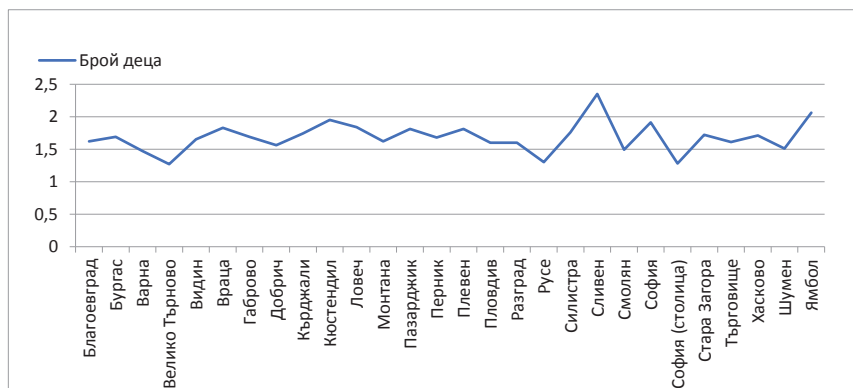
Средната възраст на жените при раждане на първо дете се увеличава от 27.2 години през 2018 г. на 27.3 години през 2019 година. В регионален аспект средната възраст при раждане на първо дете варира от 30.3 години за област София (столица) до 22.9 години за област Сливен.

Фигура 2: Средна възраст на жената при раждане на първо дете по области през 2019 г.⁶

Източник: НСИ

Фигура 3: Тотален коефициент на плодovitост по области през 2019 г.

Източник: НСИ

През 2019 г. са регистрирани 1 164 случая на многоплодни раждания, което е с 47 случая повече отколкото през 2018 година. При 1 153 от случаите са родени по две деца, а при 11- по три. През 2019 г. броят на извънбрачните раждания е 36 199, или 58.5% от всички раждания.

Относителният дял на извънбрачните раждания в селата (64.6%) е по-висок отколкото в градовете (56.4%). За 79.8% от извънбрачните раждания има данни за бащата,

⁶ Население и демографски процеси през 2019 г., НСИ

което означава, че тези деца най-вероятно се отглеждат в семейна среда от родители, живеещи в съжителство без брак.

В регионален аспект най-висок е относителният дял на извънбрачните раждания в областите Враца (76.6%) и Ловеч (74.8%). Този дял е над 50.0% във всички области на страната с изключение на Разград (47.8%), Благоевград (47.1%) и Кърджали (32.5%).

Процесът на системно намаляване на раждаемостта в България започва още в началото на ХХ век – около 1925 г., когато страната ни навлиза в т.нар. демографски преход, и продължава с високи темпове в последното десетилетие на века. В периода 1974 - 1977 г. е регистрирано известно увеличение на броя на ражданията, което е в резултат от провежданите в началото на 70-те години мерки за стимулиране на раждаемостта в но ефектът е твърде краткотраен. След тази година започва трайна тенденция на намаление на раждаемостта. В началото на ХХI век раждаемостта е около 8‰. На 1000 души от населението през 1900 г. са се падали около 42 живородени деца, през 1930 г. – 31, през 1950 г. – 25, през 1960 г. – 18, през 1975 г. – 17, през 1985 г. – 13, през 2009 г. – 11, през 2019 г. – 9.

Намаляването на раждаемостта се дължи на силно спадналата плодовитост и на намаления родилен контингент. Плодовитостта като демографски процес се отнася до репродуктивното поведение на населението. Това поведение включва всички фактори, свързани със сексуалното поведение, бременността и раждането. Броят на ражданията, както и характеристиките на тези раждания, заедно с характеристиките на лицата, свързани с този процес, конституират основата за анализ на плодовитостта.⁷ Плодовитостта е социален процес, който изисква биологично взаимодействие между две лица в определени икономически, социални и политически условия. Тя има важна роля при оформяне броя и демографския състав на населението. За повечето популации плодовитостта е основният двигател на ръста на населението. Редица фактори с небιологичен характер влияят върху плодовитостта, което прави разбирането на нейното демографско измерение ключово. Плодовитостта най-често се измерва чрез броя на ражданията при определено население

Коефициентът на раждаемост (брой живородени деца на 1000 души от средногодишния брой на населението) през 1920 г. е 39.7‰, през 1985 г. – 13.3‰, през 1990 г. – 12.1‰, през 1997 г. – 7.7‰, а през 2019 г. – 8.8 ‰. Коефициентът постепенно намалява след 1920 г., като достига най-ниската си стойност през 1997. След 1998 г. раждаемостта леко се покачва и през 2007 г. достига до 9.8‰, а през 2009 г. до 10.7‰. Коефициентът на раждаемост нараства както в градовете, така и в селата. Следва да се има предвид, че в градовете населението е с по-млада структура и по-голям относителен дял на родилните контингенти, които определят и по-високата раждаемост. През 2019 г. тя е 8.9‰ в градовете и 8.5‰ в селата. В регионален аспект най-висока е раждаемостта в областите Сливен - 12.4‰, и София (столица) - 9.8‰. В седемнадесет области раждаемостта е по-ниска от средната за страната, като най-ниски стойности се наблюдават в областите Смолян - 6.2‰, и Видин - 6.5‰.⁸

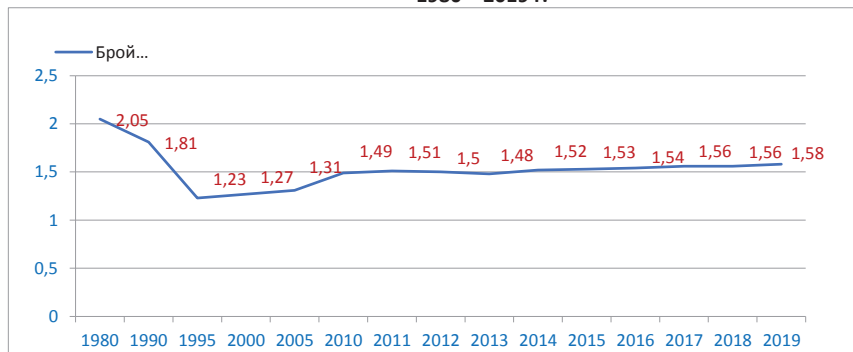
Тенденцията на нарастване на раждаемостта е резултат от по-високата плодовитост на родилните контингенти през последните години. През 1999 г. тоталният коефициент на плодовитост е 1.23 деца, като нараства до 1.49 през 2010 г. и достига до 1.58 през 2019 г. Средният брой живородени деца, които една жена ражда през целия си

⁷ Richard K. Thomas, "Concepts, Methods and Applications in Applied Demography", Springer International Publishing, 2018q (101 - 102);

⁸ Население и демографски процеси през 2019 г., НСИ;

фертилен период е 1.3 при преброяването на населението през 2001 г. Този показател е силно намалял в сравнение с предходните две преброявания – през 1975 г. неговата стойност е 2.1, а през 1985 г. – 1.9.

Фигура 4: Тотален коефициент на плодовитост в България: 1980 – 2019 г.

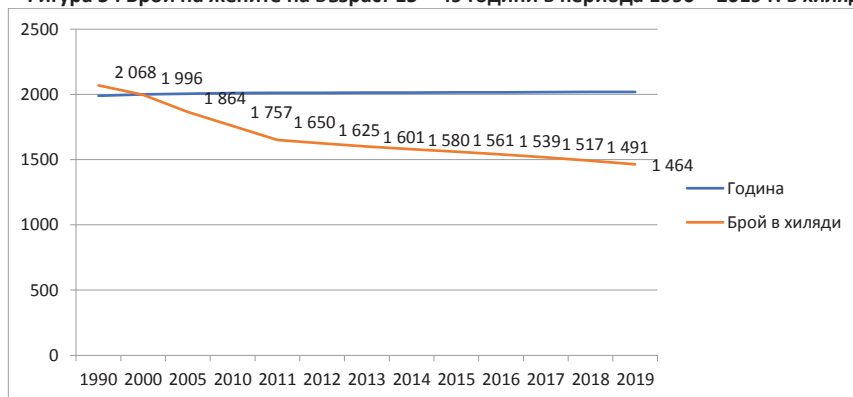

Източник: НСИ

ЖЕНИ ВЪВ ФЕРТИЛНА ВЪЗРАСТ

Върху раждаемостта в страната съществено влияние оказва броят на жените във фертилна възраст (15 – 49 навършени години). Броят на родилните контингенти и тяхната плодовитост определя характера на възпроизводството на населението. Към 31.12.2019 г. броят на жените във фертилна възраст е 1 464 хил., като спрямо предходната година намалява с 27 хил., а спрямо 2011 г. – със 186 хиляди. Във всички възрастови групи се наблюдава намаляване на средния брой живородени деца.

Фигура 5 : Брой на жените на възраст 15 – 49 години в периода 1990 – 2019 г. в хиляди

Източник: НСИ

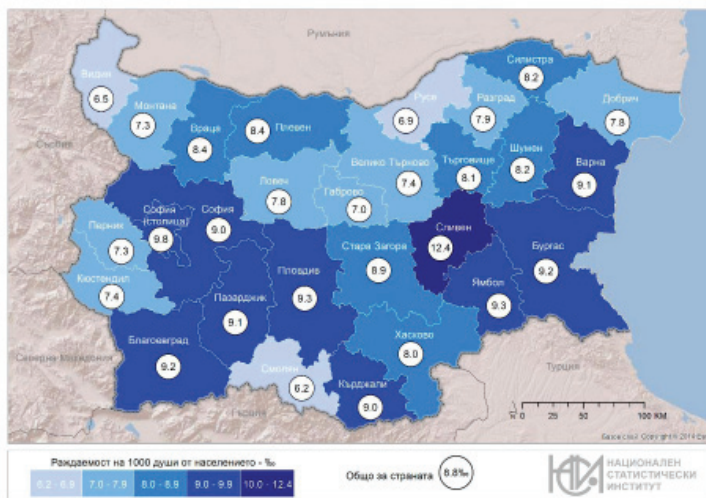
Към 31.12.2019 г. броят на жените във фертилна възраст е 1 464 хил., като спрямо предходната година намалява с 27 хиляди, а спрямо 2011 г. - със 186 хиляди. За периода 1990 – 2019 г. родилният контингент на страната е намалял с 604 хиляди. Непрекъснатото намаляване на относителния дял на жените на възраст 15 – 49 години след 1990 година може да се проследи на Фигура 5. Броят и структурата на родилния контингент в страната е резултат от демографските процеси през последните 50 години. Това са именно живородени деца от женски пол, които са доживели да влязат в родилния контингент. Намалението е резултат от умиранията в този контингент и миграционният прираст / намаление на броя на жените. Може да се направи заключението, че състоянието на родилния контингент е резултат от събития и процеси, случили се през последните 50 години (Ivanov M., Kl. Naydenov, 2018).

Дълготрайното намаление на раждаемостта е следствие от въздействието на редица фактори, като от демографска гледна точка един от водещите сред тях е намаляването на броя на жените във фертилна възраст и тяхната плодовитост. Броят на жените във фертилна възраст към 31.12.2014 г. е 1 464 хил. Спрямо 2000 г. той е намалял с над 532 хиляди. От теоретична гледна точка минимумът, който може да осигури просто възпроизводство е 2.1 живородени деца. Тенденцията на намаляване на жените в родилна възраст оказва отрицателен ефект върху раждаемостта в момента, но ще продължи да дава отражение върху възпроизводството на населението през следващите десетилетия (Найденев Кл., М. Иванов 2016) .

Съществено влияние за намалението на раждаемостта оказват и измененията във възрастовата структура на родилните контингенти. Близо 90% от ражданията се осъществяват от жените на възраст от 15 до 34 години, които през 2019 г. са 720 хил. и са намалели спрямо 2018 г. с 18 хил. а в сравнение с 2001 г. - с 371 хил. Броят на жените в тази възрастова група намалява основно поради по-малкия брой момичета, които влизат във фертилна възраст и в резултат от емиграционните процеси.

В последните десетилетия на ХХ век за България е характерна сравнително ниска възраст на жените при раждане на първо дете и средно на едно дете. Средната възраст на жените при раждане на дете както и при раждане на първо дете се увеличават за период от 14 години с 3.2 години. През 2000 г. средната възраст при раждане на дете е 24.9 години, през 2014 г. тя вече достига 28.1 години, а през 2019 г. е 28.9 години. Възрастта при раждане на първо дете нараства от 23.5 години през 2000 г. до 27.3 години през 2019 г. Промяната се дължи на социално-икономически фактори, които на свой ред водят до изменения в ценностите – приоритетно място за жените започва да заема получаването на добро образование и намирането на работа. Държавата може да въздейства на тези процеси като осигури необходимите социално-икономически условия за раждане, отглеждане, възпитание и социална реализация на децата.

Карта 1: Коефициент на раждаемост по области през 2019 г.

Източник: НСИ

Коефициентът на обща раждаемост през 2019 г. е 8.8%, а през предходната 2018 г. – 8.9%.

Броят на живородените момчета (31 515) е с 1 492 по-голям от този на живородените момичета (30 023), или на 1 000 живородени момчета се падат 953 момичета.

В градовете и селата живородени са съответно 45 991 и 15 547 деца. Коефициентът на раждаемост в градовете е 8.9% в градовете, а в селата – 8.5%.

На Карта 1 се вижда, че най-висока раждаемост през 2019 г. е отчетена в областите Сливен – 12.4%, и София (столица) – 9.8%. В седемнадесет области раждаемостта е по-ниска от средната за страната, като най-ниски са стойностите в областите Смолян - 6.2%, и Видин - 6.5%.

ПОВЪЗРАСТОВА ПЛОДОВИТОСТ

Таблица 5: Обща и повъзrastова плодовитост по области 2010 – 2020 г.

	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49
2010	2,3	41,3	73,1	86,8	65,1	26,1	4,1	0,2
2011	2,2	41,7	70,4	90,1	66,8	26,9	4,5	0,3
2012	1,6	42,5	70,1	88,8	65,8	27,6	4,4	0,4
2013	1,9	42,0	69,4	86,6	64,6	27,1	4,7	0,3
2014	2,1	41,3	71,2	88,1	68,5	30,1	5,4	0,5

2015	1,9	39,4	69,7	88,1	69,7	30,6	5,9	0,7
2016	1,7	38,2	70,3	88,5	71,2	31,2	6,6	0,8
2017	1,7	38,2	71,5	88,6	71,5	32,7	7,1	0,9
2018	1,6	38,9	69,3	88,8	72,3	32,9	7,2	0,9
2019	1,5	39,3	69,3	91,3	72,8	34,0	7,7	0,9

Източник: НСИ

При сравняване на средната възраст на жените при раждане на първо дете и при сключване на първи брак се очертава тенденция раждането на първо дете да предхожда сключването на брак. Броят и съответно относителният дял на извънбрачните раждания в България нарастват значително през последните 30 години като ръстът е шест пъти. Извънбрачните раждания зависят от възрастта на майката. Най-висок е делът на извънбрачните деца в най-младата възрастова група (под 20 години). В следващите възрастови групи до 35 години той намалява и след това отново се покачва значително. Още през 1991 г. се оформя тенденция на увеличаване на броя на извънбрачните раждания. Техният относителен дял постепенно нараства като от 18.5% от всички живородени деца през 1992 достига до 38.4% през 2000 г., а през 2013 г. достига пик от 59.1%. След 2006 г. делът на тези раждания трайно надвишава дела на брачните. През 2018 г. с 58.5% България е на второ място сред държавите в Европейския съюз по дял на извънбрачните деца след Франция, където те са 60.4%. През 2019 г. извънбрачните деца в страната ни са 58% от всички живородени деца.

За над 72% от извънбрачните раждания има данни за бащата, което означава, че тези деца най-вероятно се отглеждат в семейна среда от родители, живеещи в съжителство без брак. В селата относителният дял на извънбрачните раждания е по-висок, отколкото в градовете.⁹

ОБРАЗОВАНИЕ И РАЖДАЕМОСТ

Образователното равнище също влияе върху раждаемостта. С повишаване на образователната квалификация намалява средният брой живородени деца. Тази тенденция е слабо изразена при преброяването през 2001 г.¹⁰ За жените от всички образователни равнища приблизително в еднаква степен е характерен модела на двудетното семейство. За жените с висше образование най-типичен е еднодетният модел, а за жените от ниските образователни степени – многодетният. Съгласно резултатите от преброяването през 2001 г. се наблюдава значително намаляване на средния брой живородени деца за всяка образователна степен в сравнение с предходни преброявания.

⁹ Бракове, бракоразводи и раждания в България в началото на 21 век“, НСИ;

¹⁰ „Населението на България в началото на XXI век. Състояние и тенденции“, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2011, (32 – 33);

Таблица 6: Семейства по брой на децата в семейството и по години на преброяванията¹¹

Семейства по брой на децата	1965	1975	1985	1992	2001	2011
Общо за страната	241 0148	2 626 788	2 699 955	2 547 016	2 369 100	2 123 224
Без деца	84 4730	998 572	1 015 730	968 796	875 853	813 995
Едно дете	78 6679	829 740	801 705	788 833	851 188	829 161
Две деца	615 664	663 856	749 950	682 295	568 162	424 051
Три деца	105 673	97 765	100 779	82 505	57 562	41789
Четири деца	35 100	23 908	21 087	16 136	10 847	8 950
Пет деца	14 493	8 161	6 665	5 488	3 480	3 200
Шест и повече деца	7 809	4 786	4 039	2 963	2 008	2 078
Децата в семействата	2 597 746	2 618 356	2 748 349	2 512 621	2 234 217	1 868 340
Среден брой деца в едно семейство	1.1	1.0	1.0	1.0	0.9	0.9

Източник: НСИ

СЕМЕЙНО ПОЛОЖЕНИЕ И РАЖДАЕМОСТ

Семейното положение също е фактор, който влияе върху раждаемостта. Най-висока е раждаемостта при омъжените жени и вдовиците, по-ниска е при разведените и най-ниска е при неомъжените. Броят на живородените деца при омъжените и вдовиците е намалял спрямо предходните преброявания, но се е повишил при разведените.¹² Данните потвърждават тезата, че сключените бракове влияят върху раждаемостта, а разводите водят до отрицателен ефект върху нея. При преброяването от 2001 г. се наблюдават почти еднакви нива на раждаемостта при жените със сключен брак и при тези, които живеят в съжителство без брак. Два пъти се увеличава делът на лицата, които живеят в семейно съжителство, без сключен юридически брак - от 4.0% през 2001 г. той достига близо 8.0% през 2011 година. След 2000 г. съжителството без брак постепенно се утвърждава като алтернатива на сключен граждански брак.

¹¹ „Жените и мъжете в Република България“, 2018 г., НСИ;

¹² „Населението на България в началото на XXI век. Състояние и тенденции“, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2011, (32 – 33);

Таблица 7: Семейства с един родител с неженени деца по юридическо семейно положение на родителя и по години на преброявания¹³

Юридическо семейно положение	1975	1985	1992	2001	2011
Един родител с неженени деца	146 088	206 802	237 853	290 028	312 783
Неженен / неомъжена	471	4 762	8 270	27 515	56 963
Женен / омъжена	20 868	19 678	44 160	53 654	46 681
Вдовец / вдовица	69 792	80 964	87 174	102 225	110 969
Разведен / разведена	54 957	101 398	98 249	106 634	98 170
В това число:					
Майка с деца	121 475	171 569	196 096	240 239	251 325
Неомъжена	402	4 349	7 378	24 703	48 957
Омъжена	17 696	15 896	34 949	41 557	32 536
Вдовица	56 982	65 265	70 240	86 941	90 705
Разведена	46 395	86 059	83 529	87 038	79 127
Баща с деца	24 613	35 233	41 757	49 789	61 458
Неженен	69	413	892	2812	8006
Женен	3 172	3 782	9 211	12 097	14 145
Вдовец	12 810	15 699	16 934	15 284	20 264
Разведен	8 562	15 339	14 720	19 596	19 043

Таблица 7 показва нагледно увеличаващият се брой и относителен дял на семействата от един родител. От 5.6% от всички семейства през 1975 г. те се увеличават на 14.7% през 2011 година. През периода 1975 - 2011 г. се наблюдават съществени изменения в семейното положение на родителя, който сам отглежда децата си. През 1975 г. едва 0.3% от майките и бащите са били неомъжени/неженени, а през 2011 г. техният дял е съответно 19.5% от майките и 13.0% от бащите с неженени деца.

ЕТНИЧЕСКА ПРИНАДЛЕЖНОСТ И РАЖДАЕМОСТ

Етническата принадлежност също оказва влияние върху раждаемостта. Най-висока е раждаемостта сред ромската етническа група, на второ място по този показател е турската и на трето – българската. Броят на живородените деца във възрастовата група 45 – 49 години е 1.8 при българките, 2.4 при туркините и 3.2 при ромките. Тези стойности показват нееднозначното влияние на етническата принадлежност върху раждаемостта. В групата „други“ броят живородени деца е еднакъв с този при българската група.

Демографските и социално-икономическите характеристиките на жените в различните етнически групи се различават значително. Двудетният модел на семейство, който е най-разпространен в България, е с най-голям относителен дял сред българките – 64.6%. при туркините е 50.6%, а при ромите 21.9%.¹⁴ Семейният модел с три деца е с най-висок

¹³ „Жените и мъжете в Република България“, 2018 г., НСИ;

¹⁴ „Населението на България в началото на XXI век“, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2011;

относителен дял сред жените от ромски произход – 31.2%. При жените от турски произход е 27.4%, а при българките – 7.1%. Повече от 1/3 от ромските жени са с повече от три деца – 34.4%. Този дял при жените от турски произход е 10.1%, а при българките е едва 1.7%.

Изложените данни от демографската статистика показват различията в раждаемостта при отделните етнически групи в България, които са определящи за бъдещата структура на населението по етнически състав.

Броят на всички етнически групи в страната се променя в годините между преброяванията през 2001 г. и през 2011 г. Българската етническа група обхваща 5 664 624, или 84.8% от лицата, доброволно декларирали етническата си принадлежност. Делът на българската етническа група е нараснал с 0.9 пункта в сравнение с преброяването през 2001 г.

В началото на XX век българският етнос е 77.1% от населението, а от 1910 г. досега относителният му дял е над 80.0%. Този дял е 81.1% през 1910 г. и достигна най-високата си стойност през 1975 г. - 90.9%. Турската етническа група е втората по численост, като към 1.02.2011 г. 588 318 лица се самоопределят като етнически турци. Те съставляват 8.8% от цялото население. В сравнение с 2001 г. относителният им дял намалява с 0.6 процентни пункта. При преброяванията от 1900 до 1926 г. делът на турската етническа група е над 10.0%, като достига до 8.4% през 1975 година. Ромският етнос е на трето място по численост. Към 1.02.2011 г. общият брой на ромите е 325 343 души според самоопределянето на лицата, с относителен дял от 4.9%, или с 0.2 процентни пункта повече от 2001 година. 49 304 души се определят към „други етнически групи“, което представлява 0.7%. Тук се включват лицата от следните етнически групи: руска - 9 978, арменска – 6 552 души, влашка – 3 684 души, гръцка – 1 379, еврейска – 1 162 души, каракачанска – 2 556 души, македонска – 1 654 души, румънска – 891 души, украинска – 1 789 души, и други – 19 659 души. Делът на лицата, които не се самоопределят е 0.8% или 53 391 - 0.8%.

РЕПРОДУКТИВНИ НАГЛАСИ

Резултатите от репрезентативно изследване на НСИ с цел изучаване на раждаемостта, направено при преброяването през 2001 г. показват репродуктивните нагласи на българите. Изследването обхваща 12 215 лица. 61.5% от анкетираните са посочват, че семейството трябва да има две деца. Според една пета 19.8% семейството трябва да има едно дете, а според 14.2% - три или повече деца. Според 3.2% най-добре е семейството да няма деца. Десет години по-рано резултатите са доста по-различни. При изследването на проблемите на българското семейство е установено, че двудетният модел е репродуктивен идеал на 70.1% от хората. За 11% идеалът е едно дете. Многодетния тип семейство е подкрепян от 17.4%. Едва 1.5% считат, че не трябва да има деца.

Таблица 8: Репродуктивни идеали и нагласи и фактически брой деца в семейството (възрастова група 45 - 59 години)¹⁵

Брой деца	Въпрос № 2: „По ваше мнение колко деца трябва да има съвременното българско семейство?“	Въпрос № 3: „Колко деца желаете общо да имате през живота си?“	Въпрос № 26: „Колко живородени деца сте имали досега?“
Общо	100.0	100.0	100.0
Нито едно	4.0	3.1	7.7
Едно	17.8	13.4	19.0
Две	63.1	64.6	59.8
Три	12.5	13.1	9.1
Четири и +	2.6	4.3	4.4
Не знае	.	1.5	.

От Таблица 8 могат да се направят следните изводи. Много по-голям е броят на лицата, които остават без деца отколкото са предпочиташите модела на семейството без деца и нежелаещите да имат деца. Делът на лицата с едно дете е значително по-голям от тези, чийто идеал е еднодетното семейство. При личните желаниа също има разминаване – 13.4% са желаели да имат едно дете, а с едно дете са 19.0%. Идеалът на двудетното семейство освен с времето губи привърженици, но също така не може да се реализира - 64.6% са желаели да имат две деца, а с две деца са 59.8%. Относно модела три и повече деца – 17.4% са искали три или повече деца, а само 13.5% имат толкова.

На базата на репрезентативното изследване се налагат няколко извода по отношение на развитието на раждаемостта в България. Раждаемостта в страната ни в условията на прехода се влияе от социално-икономически и психологически фактори (Найденев Кл., Т. Трайков 2016). Понижаването на жизненото равнище, засилването на безработицата и неясният път за реализация на младите хора, липсата на целенасочена политика по отношение на издръжката, отглеждането и образованието на децата са фактори, които допринасят за намаляване на раждаемостта. Не са за подценяване и психологическите фактори. Родителството в България продължава да е важно условие хората да намират смисъл в живота си и да се чувстват щастливи, макар и да се наблюдава тенденция на намаляване на броя на децата в семейството. Това обаче не намалява тяхната ценност. Двудетният модел, макар и все още да е приоритетен за българското семейство, с времето той губи привърженици и бива изместван от еднодетния. Значителна част от хората не успяват да реализират репродуктивните си желаниа. Анкетиранията лица най-често посочват като причина за това материалното си състояние и възможностите за отглеждане на деца. Затрудненията при задоволяване на материалните потребности изместват на заден план потребността от деца и водят до отлагане или отказване раж-

¹⁵ <https://www.nsi.bg/Census/Razd2001.htm>;

дането на следващо дете.¹⁶ Така многодетният модел постепенно ерозира, а също и двудетният. Често се отлага сключването на брак и раждането на първо дете.

Промените в семейното и репродуктивното поведение в България от началото на 90-те години се изразяват в постепенното изоставяне на двудетния модел, в намаляване на брачността, рязко намаление на раждаемостта под нивото на простото възпроизводство, отлагане на ражданията за по-висока възраст, увеличение на извънбрачната раждаемост, налагане на нови семейни модели, изместващи официално регистрирания брак, висока разводност. Причините за тези тенденции са както социално-икономически, така и психологически, изразяващи се в промени в ценностите и нагласите на хората.

ТОТАЛЕН КОЕФИЦИЕНТ НА ПЛОДОВИТОСТ И ЖИВОРОДЕНИ ДЕЦА В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

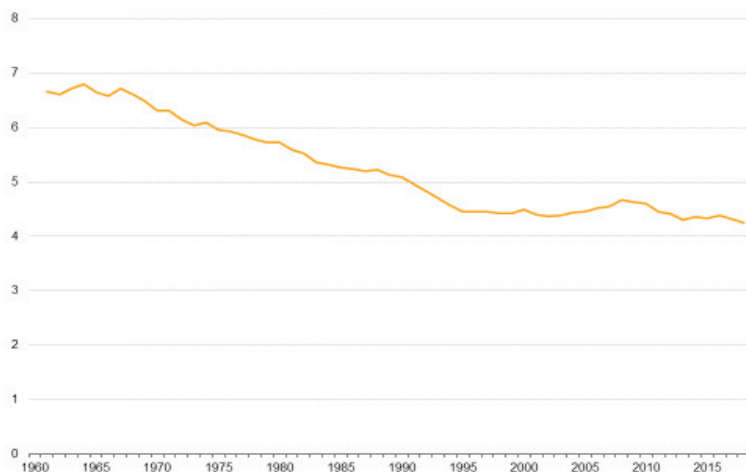
От средата на 60-те години на XX век до края на века тоталният коефициент на плодovitост в държавите-членки на Европейския съюз постепенно намалява. В началото на XXI век коефициентът започва да расте. Тази тенденция продължава до 2010 година, след което следва спад. Показателят се покачва слабо през 2017 година. През 2018 година тоталният коефициент на плодovitост е 1,55 живородени деца на една жена (в сравнение с 1,56 през 2017 г.).¹⁷

През 2018 година в ЕС-27 са родени 4.246 млн. деца, което съответства на 9,5 брутен коефициент на раждаемост. Същият коефициент е със стойност 10,5 през 2000 година, 12,8 през 1985 година и 16,4 през 1970 година. В периода 1961 – 2018 година най-големият брой живородени деца – 6.797 млн. е регистриран през 1964 година. След това с устойчиви темпове живородените деца намаляват, като най-ниският брой е отчетен през 2002 година – 4.365 млн., както се вижда на Фигура 6. В следващите години се наблюдава слабо покачване, като най-високата стойност е регистрирана през 2008 година – 4.675 млн. живородени деца в ЕС-27. Следва спад в стойностите и през 2018 година броят е 4.246 млн. живородени.

¹⁶ Минков М., „Демография“, Албатрос, 1999;

¹⁷ [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Fertility_statistics#The_birth_rate_in_the_EU_decreased_at_a_slower_pace_between_2000_and_2017_than_before](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Fertility_statistics#The_birth_rate_in_the_EU_decreased_at_a_slower_pace_between_2000_and_2017_than_before;);

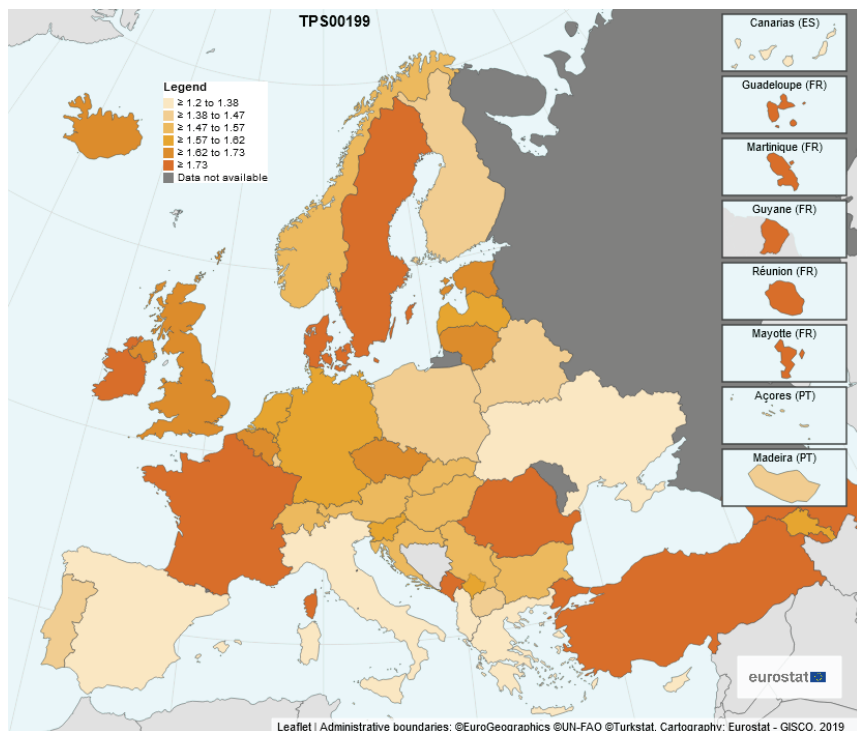
Фигура 6: Брой живородени деца в ЕС-27 в млн., 1960 – 2018 г.

Източник: Евростат

В последните десетилетия се установява тенденцията европейките да раждат по-малко деца, което отчасти обяснява и забавянето на ръста на населението в Европейския съюз. Най-широко използваният показател за плодовитостта е тоталният коефициент на плодовитост. За развитите държави е възприето, че средно 2.1 деца на една жена е минимумът, който може да осигури просто възпроизводство. С други думи, средният брой на живородени деца от една жена, който е необходим, за да се запази на едно ниво броя на населението при липса на миграция. Тотален коефициент на плодовитост 1.3 се счита за възможно най-ниската стойност. През 2018 г. тоталният коефициент на плодовитост за ЕС-27 е 1.55 живородени деца на една жена. През 2017 година стойността е 1.56. Тоталният коефициент на плодовитост се покачва от 1.43 през 2001 година до сравнително високата стойност от 1.57 през 2010 година. Следва слабо намаление до 1.51 през 2013 година и след това слабо увеличение през 2017 година. Карта 1 показва стойностите на тоталния коефициент на плодовитост в държавите-членки на ЕС през 2018 година.

Карта 1: Тотален коефициент на плодовитост в държавите - членки на ЕС през 2018 година¹⁸

По отношение на плодовитостта се наблюдава тенденция жените под 30-годишна възраст да раждат по-малко деца след 2001 година. В същото време тоталният коефициент на плодовитост е по-висок при жените над 30-годишна възраст. Във възрастовата категория 25–29 години плодовитостта е най-висока през 2001 година. През 2018 година плодовитостта е най-висока в категорията 30-34 години.

Сред държавите-членки на ЕС с най-висок тотален коефициент на плодовитост през 2018 година е Франция (1.88 живородени деца на една жена). Следват Швеция и Румъния с 1.76 и Ирландия с 1.75. Най-ниските стойности за 2018 година са отчетени в Малта (1.23), Испания (1.26), Италия (1.29), Кипър (1.32), Гърция (1.35) и Люксембург (1.38). В повечето държави-членки на Европейския съюз, тоталният коефициент на плодовитост намалява значително в периода 1980 – 2000 година. До 2000 година стойностите падат под 1.30 в България, Чехия, Гърция, Испания, Италия, Латвия, Словения и Словакия. След достигане на ниски стойности между 2000 и 2003 година, тоталният коефициент на плодовитост

¹⁸ <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00199/default/table?lang=en>;

нараства в седемнадесет държави-членки и към 2018 година всички, с изключение на Малта, Испания и Италия отчитат стойности на коефициента по-високи от 1.30 (Карта 1).

През последните 45 години, стойностите на тоталния коефициент на плодovitост в държавите-членки на Европейския съюз са сходни: през 1970 година разликата между най-високите стойности (отчетени в Ирландия) и най-ниските стойности (отчетени във Финландия) е около 2.0 живородени деца на една жена (Таблица 9). Към 1990 година разликата между високата стойност в Кипър и ниската стойност в Италия намалява до 1.1. през 2010 година разликата отново намалява като достига до 0.8. През 2018 година, когато най-високата стойност на коефициента е регистрирана във Франция, а най-ниската в Малта, разликата продължава да се свива и е 0.6

Таблица 9: Тотален коефициент на плодovitост в държавите-членки на Европейския съюз, 1960 – 2018 година

	1960	1970	1980	1990	2000	2001	2010	2016	2017	2018
EU-27 (*)	1.43	1.57	1.57	1.56	1.55
Belgium	2.54	2.25	1.68	1.62	1.67	1.67	1.86	1.68	1.65	1.62
Bulgaria	2.31	2.17	2.05	1.82	1.26	1.21	1.57	1.54	1.56	1.56
Czechia	2.09	1.92	2.08	1.90	1.15	1.15	1.51	1.63	1.69	1.71
Denmark	2.57	1.95	1.55	1.67	1.77	1.74	1.87	1.79	1.75	1.73
Germany	1.38	1.35	1.39	1.60	1.57	1.57
Estonia	1.98	2.17	2.02	2.05	1.36	1.32	1.72	1.60	1.59	1.67
Ireland	3.78	3.85	3.21	2.11	1.89	1.94	2.05	1.81	1.77	1.75
Greece	2.23	2.40	2.23	1.39	1.25	1.25	1.48	1.38	1.35	1.35
Spain	.	.	2.22	1.36	1.22	1.23	1.37	1.34	1.31	1.26
France	1.89	1.90	2.03	1.93	1.90	1.88
Croatia	1.46	1.55	1.42	1.42	1.47
Italy	2.37	2.38	1.64	1.33	1.26	1.25	1.46	1.34	1.32	1.29
Cyprus	.	.	.	2.41	1.64	1.57	1.44	1.37	1.32	1.32
Latvia	1.25	1.22	1.36	1.74	1.69	1.60
Lithuania	.	2.40	1.99	2.03	1.39	1.29	1.50	1.69	1.63	1.63
Luxembourg	2.29	1.97	1.50	1.60	1.76	1.66	1.63	1.41	1.39	1.38
Hungary	2.02	1.98	1.91	1.87	1.32	1.31	1.25	1.53	1.54	1.55
Malta	.	.	1.99	2.04	1.68	1.48	1.36	1.37	1.26	1.23
Netherlands	3.12	2.57	1.60	1.62	1.72	1.71	1.79	1.66	1.62	1.59
Austria	2.69	2.29	1.65	1.46	1.36	1.33	1.44	1.53	1.52	1.47
Poland (*)	.	.	.	2.06	1.37	1.31	1.41	1.39	1.48	1.46
Portugal	3.16	3.01	2.25	1.56	1.55	1.45	1.39	1.36	1.38	1.42
Romania	.	.	2.43	1.83	1.31	1.27	1.59	1.69	1.71	1.76
Slovenia	.	.	.	1.46	1.26	1.21	1.57	1.58	1.62	1.60
Slovakia	3.04	2.41	2.32	2.09	1.30	1.20	1.43	1.48	1.52	1.54
Finland	2.72	1.83	1.63	1.78	1.73	1.73	1.87	1.57	1.49	1.41
Sweden	.	1.92	1.68	2.13	1.54	1.57	1.98	1.85	1.78	1.76
United Kingdom	.	.	1.90	1.83	1.64	1.63	1.92	1.79	1.74	1.68

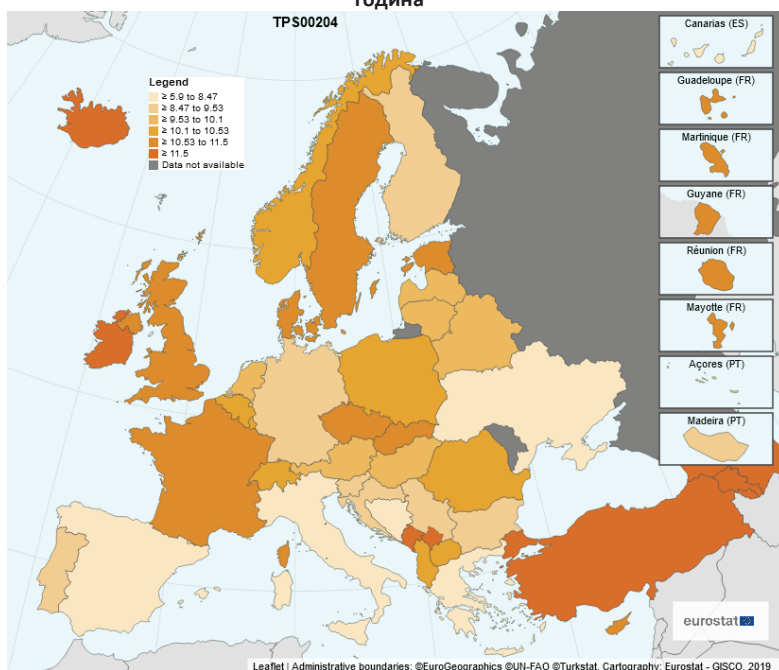
Източник: Евростат

При разглеждане на тоталния коефициент на плодovitост и средната възраст на жената при раждане на първо дете в държавите-членки на Европейския съюз през 2018 година, могат да се направят следните изводи. За някои от държавите с най-висок тотален коефициент на плодovitост, е характерна сравнително висока средна възраст на жените при раждане на първо дете. Лесно могат да се разграничат четири групи държави на базата на стойностите на двата показателя спрямо средните за Европейския съюз. В първата група попадат Дания, Германия, Ирландия и Нидерландия, където и тоталният коефициент на плодovitост и възрастта на жените при раждане на първо дете са над средните стойности за Европейския съюз. Във втората група са: Хърватия, Малта, Полша, Словакия и Финландия. В тези държави и двата показателя са под средните стойности за ЕС. Гърция, Испания, Италия, Кипър, Люксембург, Австрия и Португалия са в третата група,

при която се отчита по-висока от средната за съюза средна възраст на жените при раждане на първо дете и тотален коефициент на плодовитост, който е по-нисък от средния за ЕС. България попада в четвъртата група с тотален коефициент на плодовитост, който е по-висок от средния за ЕС и средна възраст на жените при раждане на първо дете, която е под средната за ЕС. В тази група са още Чехия, Естония, Франция, Латвия, Литва, Румъния и Словения.¹⁹

Коефициентът на раждаемост общо за ЕС-28 през 2018 г. е 9.7‰ по данни на Евростат. Най-високо равнище на раждаемост сред европейските страни има Ирландия – 12.5‰, следвана от Швеция с 11.4‰. С най-нисък коефициент на раждаемост в Европейския съюз е Италия – 7.3‰. Коефициентът на раждаемост в България е 8.9 ‰ и е по-нисък от средната стойност за ЕС, както се вижда на Карта 2.

Карта 2: Брутен коефициент на раждаемост в държавите – членки на ЕС през 2018 година²⁰

Източник: Евростат

¹⁹ https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Fertility_statistics#The_birth_rate_in_the_EU_decreased_at_a_slower_pace_between_2000_and_2017_than_before;

²⁰ <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00204/default/table?lang=en>

Таблица 9: Коефициент на раждаемост, тотален коефициент на плодовитост и брой живородени в държавите-членки на Европейския съюз през 2018 г.

Държава	Коефициент на раждаемост	Тотален коефициент на плодовитост	Брой живородени деца
Белгия	10,4	1,62	118 319
България	8,9	1,56	62 197
Чехия	10,7	1,71	114 036
Дания	10,6	1,73	61 476
Германия	9,5	1,57	787 523
Естония	10,9	1,67	14 367
Ирландия	12,5	1,75	61 022
Гърция	8,1	1,35	86 440
Испания	7,9	1,26	370 827
Франция	11,3	1,88	759 199
Хърватия	9	1,47	36 945
Италия	7,3	1,29	439 747
Кипър	10,7	1,32	9 329
Латвия	10	1,6	19 314
Литва	10	1,63	28 149
Люксембург	10,3	1,38	6 274
Унгария	9,6	1,55	93 467
Малта	9,2	1,23	4 444
Нидерландия	9,8	1,59	168 525
Австрия	9,7	1,47	85 535
Полша	10,2	1,46	388 178
Португалия	8,5	1,42	87 020
Румъния	10,4	1,76	202 744
Словения	9,4	1,6	19 585
Словакия	10,6	1,54	57 639
Финландия	8,6	1,41	47 577
Швеция	11,4	1,76	115 832
Великобритания	11	1,68	730 918

Източник: Евростат

РАЖДАЕМОСТ, СМЪРТНОСТ И ЕСТЕСТВЕН ПРИРАСТ В БЪЛГАРИЯ И ДЪРЖАВИТЕ-ЧЛЕНКИ НА ЕС

България е с най-нисък естествен прираст в Европейския съюз през 2017 година. От данните на Евростат и НСИ в Таблица 10 се вижда, че естественият прираст е отрицателен в половината държави от Европейския съюз. От обобщените данни става ясно, че общността е намаляла с 0.4 % през 2017 година. Благодарение на нетната миграция обаче населението на ЕС се повишава с 2.1 промила до 513 млн. души. Естественият

прираст в България е най-ниският не само сред членките на ЕС, но и сред останалите европейски страни, участващи в статистическите данни на Евростат. Едновременно с това страната ни има по-ниска раждаемост от средната в ЕС и най-висока смъртност сред държавите-членки на съюза. Високата смъртност е съчетана със средната възраст на населението, която е сред най-високите на континента, а продължителността на живота – най-ниската заедно с тази в Литва и Латвия. Смъртността е най-ниска в Ирландия (6.3 ‰), Кипър (7.0 ‰), Люксембург (7.1 ‰), Малта (7.6 ‰), Нидерландия (8.8 ‰), Испания и Франция (9.0 ‰).

Таблица 10: Раждаемост, смъртност и естествен прираст в държавите членки на Европейския съюз през 2017 г., ‰

Държава	Раждаемост	Смъртност	Естествен прираст
Австрия	10.0	9.5	0.5
Белгия	10.5	9.6	0.9
България	9.0	15.5	-6.5
Германия	9.5	11.3	-1.8
Гърция	8.2	11.6	-3.3
Дания	10.6	9.2	1.4
Естония	10.5	11.8	-1.3
Ирландия	12.9	6.3	6.6
Испания	8.4	9.0	-0.7
Италия	7.6	10.7	-3.2
Кипър	10.7	7.0	3.8
Латвия	10.7	14.8	-4.1
Литва	10.1	14.2	-4.0
Люксембург	10.4	7.1	3.2
Малта	9.2	7.6	1.6
Нидерландия	9.9	8.8	1.1
Обединено кралство	11.4	9.2	2.2
Полша	10.6	10.6	0.0
Португалия	8.4	10.6	-2.3
Румъния	9.7	13.3	-3.6
Словакия	10.7	9.9	0.7
Словения	9.8	9.9	-0.1
Унгария	9.7	13.5	-3.8
Финландия	9.1	9.8	-0.6
Франция	11.4	9.0	2.5
Хърватия	8.9	12.9	-4.1
Чешка република	10.8	10.5	0.3
Швеция	11.5	9.1	2.3

Източник: Статистически годишник 2018, НСИ

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Намаляващата раждаемост и спадът в коефициента на плодовитост в Европейския съюз води до промяна във възрастовия профил на населението: нараства средната възраст и броят на хората, които приближават пенсионна възраст може да надвиши броят на тези, които навлизат в трудоспособна възраст. През последните 50 години средната продължителност на предстоящия живот в Европейския съюз е нараснала с 10 години и почти се е удвоила спрямо 20-те години на ХХ век. Средната продължителност на живота в ЕС-27 е 81.0 години през 2018 година – като достига 83.7 години при жените и 78.2 години при мъжете. Населението на Европейския съюз е с най-високата средна възраст (43.1 години) в света. По прогнози средната възраст ще нарасне с 3.8 години през следващите три десетилетия и ще достигне 46.9 години през 2050 година.²¹ Очертаните тенденции ще имат дълбоки последици не само за живота на отделния човек, но и за правителствата, бизнеса и гражданското общество, като ще оказват влияние върху здравните, социалните и пенсионните системи, върху пазара на труда и публичните финанси.

ПРЕПАТКИ

- Минков М.**, „Демография“, Албатрос, 1999, (123-124);
„Население и демографски процеси през 2019 г.“, НСИ;
„Бракове, бракоразводи и раждания в България в началото на 21 век“, НСИ;
„Населението на България в началото на XXI век. Състояние и тенденции“, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2011, (32 – 33);
„Жените и мъжете в Република България, 2018 г.“, НСИ;
- Ivanov M., Kl. Naydenov** Migration and demographic challenges for Bulgaria, 5th International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts SGEM 2018, Volume 18, Iss. 4.1, p. 351-356, ISBN: 978-619-7408-59-1, ISSN: 2367-5659, DOI: 10.5593/sgemsocial2018/4.1/S18.045
- Найденев Кл., М. Иванов** (2016) Управление на демографския риск в Р България – тенденции и перспективи, Годишник на минно-геоложкия университет “Св. Иван Рилски”, Том 59, Св. IV, Хуманитарни и стопански науки
- Найденев Кл., Т. Трайков** (2016) Застаряване на населението в България - тенденции, особености и регионални различия, Научна конференция “Географски аспекти на планирането и използването на територията в условията на глобални промени”, стр.286-292 <http://geography.bg/news/nkmu/item/80-demografiya-i-regionalno-razvitiie>
<https://www.nsi.bg/Census/Razd2001.htm>;
https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Fertility_statistics#The_birth_rate_in_the_EU_decreased_at_a_slower_pace_between_2000_and_2017_than_before;
<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00199/default/table?lang=en>
https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Fertility_statistics#The_birth_rate_in_the_EU_decreased_at_a_slower_pace_between_2000_and_2017_than_before;
<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00204/default/table?lang=en>;
https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Ageing_Europe_-_statistics_on_population_developments#Older_people_.E2.80.94_population_overview;

²¹ https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Ageing_Europe_-_statistics_on_population_developments#Older_people_.E2.80.94_population_overview;